

MÁRKUS BÉLA

A sziámi madár

Jánosi Zoltán: Kutják a babakocsiban

MÁRKUS BÉLA (1945) Debrecen

A költőként indult irodalomtörténész, kritikus tizenötödik kötete szellemiségéről, világszemléletéről sokat elárul a címadó esszéből a hátsó borítóra kiemelt néhány sor. „Mintha az újabb évtizedek Magyarországon – Európa minden gondja közepette is – megállt volna a kulturális evolúció. Természetesen nem a nagy, a kiemelkedő s a valóban egyetemes értékeket jelentő tudományos és művészi csúcson, hanem a valamikor az egész népet átható, keresztülhullámzó, a magatartásra, a nyelvhasználatra, az erkölcsre és az önértelmezésre kiható *teljes* kultúrában. A kulturálatlanság és a brutalitás eltömegesedése mellett az még csak tetézte a bomlást, hogy a művészet jelentős része előbb nyomásra, majd ki tudja, miért, kivonult – elegánsan, tiszta ingben, megfésülködve – ebből a számára idegenné, veszélyessé lett (s erőfeszítést, figyelmet és odahajlást igénylő) közegből, nevezzük nevén: a saját országából” – tömören ez a látélet. A leírás kiterjed a kultúrára, a művelődésen túl a társadalmi élet más területeire, így a gazdaságra is: költők, szépírók közül is csak kevesen – közöttük Ágh István, Oravecz Imre, Serfőző Simon – élnek meg Jánosi Zoltánhoz foghatóan, a tehetlenség elkeseredett indulatával a vidéki Magyarország „beszakadását, tovább roncsolódását”. Ahogy a Hetek és a Kilencek költészetét elemző, a nemzeti krízis és a demitologizáció nyomait, kapcsolódási pontjait kutató „*Halottak faluja*” című esszéje fogalmaz: a szétporló, széteső, elnéptelenedő falvak látványa egy fordított Árpád-kor irányába zuhanó vidék állapotát mutatja, nem a Németh László remélte emelkedő nemzetét és hazáét, hanem a mind lejjebb süllyedőét. Ennek a roncsolódásnak és süllyedésnek s főként az észak-keleti országszélek kiürülésének példáit és tényeit-adatait némely írás szociografikus pontossággal közli. Mintegy a kilátástalanság érzetének alátámasztásául és hitelesítéséül számol be arról, hogy az utóbbi egy évtizedben Borsodból és Szabolcsból több mint kilencvenezren vándoroltak el az ország más tájaira, ugyanezzel összefüggésben körülbelül kilencven általános iskolát zártak be, s hogy a peremvidék egyes zárványaiban lassan már az állami működés is képtelenséggé lesz. Mintha az állam az iskolával, a postával, az orvosi rendelővel és a közrendre ügyelő körzeti rendőrséggel azonosítható kultúráját visszavonva kivonulna önmaga birtokáról. Európa legjobb termőföldjének csaknem kilencven százalékát adó hazánk rétjeinek, mezőinek immár tetemes részén a Nyugaton nem tűrt parlagfű terem – panaszolja, a műveletlenül is gazdag föld bosszújának mondva, hogy „allergiás néppé” betegítette a művelésére henye közösséget. Két klasszikus költemény, Adytól *A menekülő Élet*, József Attilától pedig a *Holt vidék* futó elemzésével érzékelteti, mit jelentett egykor a nemzet, az ország szempontjából az életet teljessé tévő értékek „menekülése”, a vidék, a táj magárahagyatottsága, keserű szegénységbe rekedtsége, s mit a mai költők „országjáró képein” a jövőképtelenség atmoszférája, az ugarvilág nyomasztó hangulata.

A különbségek számbavételékor pedig minduntalan előbukkan az, ami a művészet hivatásának, az irodalom feladatának eltérő felfogásán alapszik, s amit a kötet címadó írása az alcímében a mára nézve nyilvánvaló egyértelműséggel fogalmaz meg, „az elfelejtett küldetésről” való eszmefuttatást ígérve. A könyv szerzője nem az a fajta irodalmár, aki ne tudná, a küldetés fogalmának, főként pedig szerepének már pusztán a szóba hozása az ódivatúság, a maradiság vádját vonja maga után. Hát még ha hiányzó alkotói magatartásként tünteti fel! – mit kaphat akkor, karikatúrába illően szellemes képe szerint, a korszerűnek tudott, az ún. euroatlanti kánon keretei között mozgó irodalomértelmezés azon „sas-madaraitól”, akiknek nézőpontja, úgymond, még mindig a népiség kunhalmán vagy a „bartóki modell” tagadásának sziklaszálán gubbaszt. Madártani metaforát alkalmaz akkor is, ötleteset, bár szaktudományosan aligha igazolható, amikor a mai irodalmunk jelképeként ajánlja, Vörös István kétféjű irodalmi alakjai nyomán, a sziámi madarat. A Balassi fölröptette és Nagy Lászlóig töretlen ívben emelkedő, a fiait a saját vérével tápláló pelikán már aligha lehet minta – példálózik. Annál inkább megfelelne egy afféle sziámi madár, amelyik egyetlen testből kinőtt fejekkel

elszántan tépi magát a jövőért, ha éppen szabadok a csőrei. Ugyanakkor sziszeg és csapkod a szomszédos feje irányában, hátrítandó a hátrítnivalókat – azaz összegződik cselekvése célja s értelme: többszörösen veri s ösztönzi is önmagát. Pompás ábrázolat és pompás viselkedésrajz – a szocializmus művelődés- vagy irodalompolitikáját szimbolizáló hattyúnyakú görény mozgásának koreográfiája nem volt ennyire kidolgozott. Pedig eme különös kereszteződésű szárnyatlan lény gazdái legfeljebb abban voltak mások – ezúttal a címében is bizarr *Konténerek és katedrálisból* idézve –, hogy a népi irodalmat és a népiséget szívósan igyekeztek értéke alá szorítani, ekképp taposni-tiporni, igaz, jobbára és jó ideig a polgári irodalmat sem kímélve. A sziámi madár életrekeltője még ha ismeri, netán tapasztalta is ama kanonizálók erőszakosságát, a tiprás-taposás durvaságának lefestésétől tartózkodik, noha képeit, példáit továbbra is a zoológia területéről veszi. Így idézi fel „a fogorok közül előharsogtatott” tételek, dogmák mellett a „kígyószisszenéssel előadott tézisek” sorát. S így azokat a mindmáig véget még nem ért időket, amikor – a Miskolc irodalmi életéről szóló, vallo-másos *Égő provincia* igen modern gondolkodásra valló állattani hasonlata szerint – a Közép-Európa valóságától idegen elmék köszörülte esztétikafelfogás jegyében úgy akarták-akarják egyformán jellegtelenné gyalulni a vidék folyóiratait, hogy azok „mint a klónozott birkák, hirtelen elkezdtek egymásra hasonlítani”. Nyájukat, vezérürüket nem vonultat fel sohasem dühös, inkább derűs képzelete: eszme-futtatásai azért is magukkal ragadóak, mert a legkevésbé sem harag hajtja őket, hiányzik a leszámolás indulata.

Ha nem is kedvesen, ám kedélyesen, csendes humorral adja elő, hogy irodalmunk „tönkrefavorigáltjai”, „szervezkedéssel nyomakodói” olyan posztmodern játékkeret – groteszken szemléletes a kép – oldalvonalaznak körbe, ahol eltűnik a játékosok mögötti történelem, el a magánélet múltja s jelene, el a teljes élet s az élet teljessége. A küzdelemnek, azaz az említett küldetésnek pedig nincs egyéb, nagyobb tétje, mint az alkotói módszerek, stílusok, szavak birtoklása. A nyelvjátékba lehet s kell belefeledkezni – a játéktéren kívüli világ nem látható. Ezzel kapcsolatban a legkevésbé sem skolasztikus módon, tekintélyelvi alapon két esztétára is hivatkozik. Almási Miklós korai, még a nyolcvanas években megfogalmazott, a posztmodern szemlélet történelem- és sorsfogyatékos vonásairól szóló fejtegetéseire egyfelől, másfelől a *Posztmodern állapot* szerzője, Lyotard elvétve idézett véleményére. Az előbbi szerint a posztmodern hallgatólagosan feltételezett humanista kozmoszában „a játéktér ott ér véget, ahol a másik ember szenvedése kezdődik”. Az utóbbi azt hangsúlyozza, hogy „a szólások, a közmondások, a szállóigék formái [...] mint a lehetséges elbeszélések apró töredékei vagy a régi elbeszélések öntőformái léteznek” – „Ily módon a népi narratív pragmatika, mely közvetlenül legitimáló, összemérhetetlen azzal a nyelvjátékkal, amelyet Nyugaton a legitimitás kérdéseként ismernek.” Jánosi Zoltán itt elemében van, karikírozó kedve sziporkázó ötletekkel lepi meg talán még saját magát is, amikor az irodalom társadalmeelemző hagyományára „dühödten rátámadó szélsőséges irónia tobzódását” se fékezni, se – legalábbis – csendesíteni nem bírván közvetíti „a Nagy Semmit fölajánlók zajongását” és a légüres tér ügyes légtornászainak mutatványait. Sommás megállapítása, hogy a posztmodern ironikus, „különösen a népi és a közéleti lírát ironizáló látómezőinek elragadtatottságában élő irodalom csaszтусka színvonalú átírásai, iskolás stílusú paródiái özönében az eredetiség válik ritka alkalommá”.

Miközben a tudós szerző maga is ironizál a (poszt)modernségen, ügyel arra, hogy a népiség fogalmáról lehántson minden maradiságra mutató kérget, rámutatva egyúttal korszerűsége formáira, módjaira és értékeire. Németh Lászlónak a zárt világú, „fejlődésképtelen népiséggel” kapcsolatos véleményére hivatkozik, egyetértéssel – mintának, példának állítva annak a Görömbei Andrásnak az elemzői világképét, akinek a teljességigény, a történeti látószög és az „életesség” kategóriái mellett a kultúra „hosszú távú emlékezeteként” számon tartott folklór elemei iránt megnyilvánuló érdeklődés határozta meg munkásságát. Jánosi emlékeztet és figyelmeztet, hogy a népi kultúra – beleértve, minden elméleti fejtegetés és magyarázat nélkül, nyilván, a paraszti gazdálkodás tárgyi valóságát, formáit és a falusi szokásvilág eseményeit – elvonatkoztatások, „egyetemesebb értékörökbe emelések” nélkül már nehezen képes modern lírai (egyáltalán: írói) törekvések serkentője s talaja lenni. A folklorisztikus és előtte, az archaikus, primitív kultúra akkor válhat „artistikus értéké”, ha az ember antropológiai minőségeihez, lét- és életértelmezési kísérleteihez kapcsolódik, ezeket gazdagítja új elemekkel és szempontokkal. A hagyomány efféle megújítására mai költészetünk-ből több életmű példáját hozza fel. A nemzeti identitást hordozó Kányádi Sándorét, az identitásjelölő funkciókat „egymásba hajlító” Szócs Gézáét; a „retrospektív világteremtés” Kiss Annáját, Ágh Istvánt,

a mítoszkritikai természetű líra doyenjét, aztán a mítoszsűrítő, „filozofikus irányzékú” Oravecz Imrét, nem utolsósorban a lélektani érdekekre és értékekre alapozó Szöllösi Zoltánt.

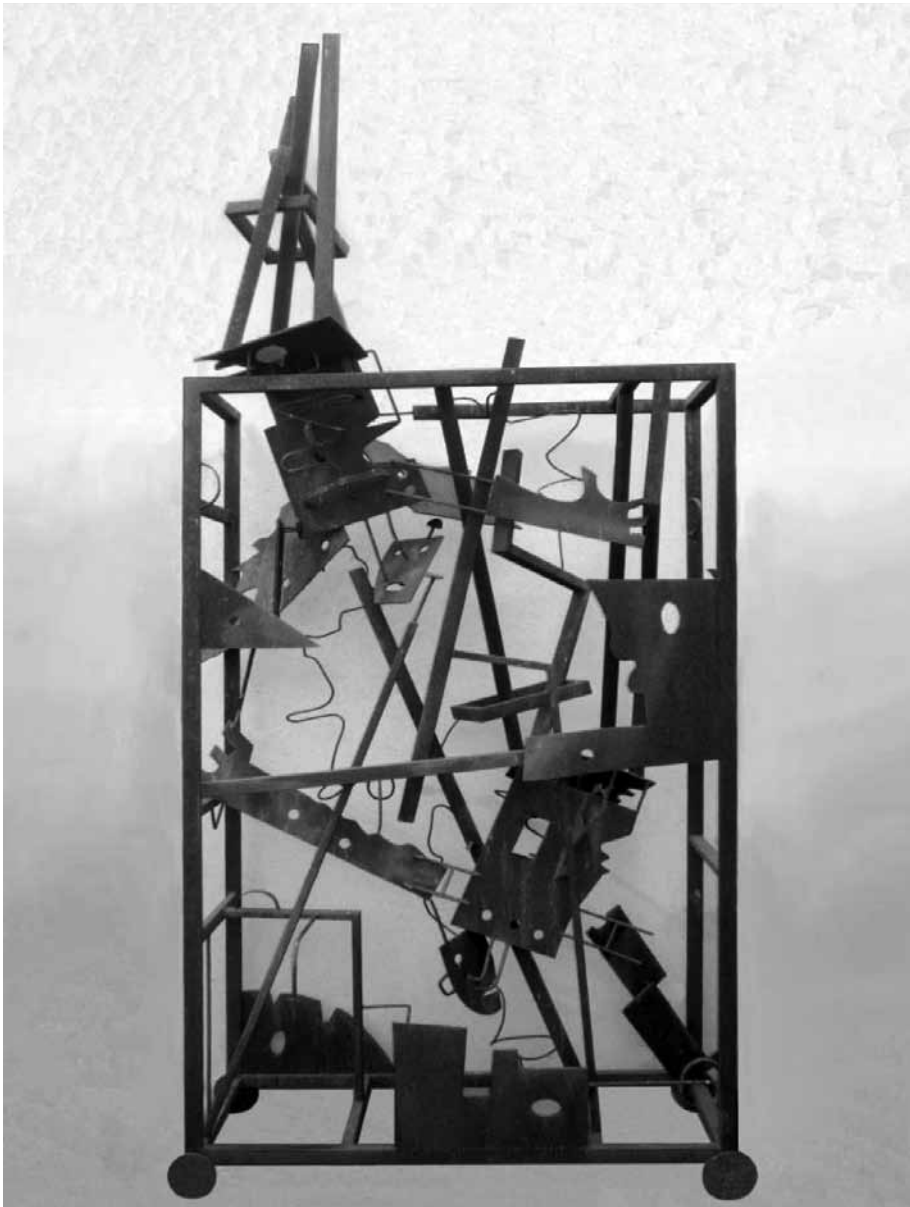
A folklór-integrációs törekvéseket, az, úgymond, világi kultúra tereire kitérő, a transzcendens-mitológiai kereteitől, jelentéseitől megváló és a történelem változásaihoz alkalmazkodó, „jelekké” alakuló szimbólumokat olyannyira meghatározóknak tartja, hogy az érdeklődése középpontjában álló Hetek és Kilencek gárdáját is jórészt azért méltatja, mert alkotásaikban szerinte eltávolodtak a népéletet és az életesélyeket „metaforizáló-mitizáló-heroizáló poétikai modellektől”. Nagyon is tisztában van ugyanakkor azzal, hogy – mint idéztük – az ország beszakadása, továbbroncsolódása hozta magával ezt az eltávolodást, hogy hamis húron zengett volna, zengene az „elrontott, elkürt Magyarországot” mitizáló, heroizáló dal. Hogy a falvak kiürülésével, leépülésével párhuzamosan ürült volna ki, épült volna le ama poétikai modell – az állítás ébreszthet kétségeket. Hiszen rég elmúlt az az idő, fél évszázad is eltelt azóta, amikor – esetleg – a falu felhajtóerejét vagy otthonosságát méltatták némelyek, jelentékenyen nem nevezhető lírikusok. A lovacska búcsúja szólt emelkedett szavakkal, s nem a szülői környezet elhagyása. A Hetektől csak egy példát említve, Ágh Istvánét – Buda Ferencé, Ratkó Józsefé vagy a tárgyak, paraszti szerszámok „antropomorfizált küszködését” megjelenítő Serfőző Simoné is szóba jöhetne –: épp Jánosi Zoltán figyelt fel arra, hogy a második kötete (részint már az első is), a hatvanas évek végén megjelent *Rézerdő* szabályos ellenverseket tartalmaz. Méghozzá az edesbátyja, Nagy László és testvéri barátja, Juhász Ferenc olyan alkotásaival „pörlekedőket”, mint *A szarvassá változott fiú...* vagy a *Csodafiuszarvas*. Ezért és az Utassy-nemzedék, a Kilencek társadalomszemléletének ismeretében érdemes lett volna rápillantania azoknak a munkáira, akik a „hevületes, pszeudo-közéleti, belülről látszólag »bíráló«, de valójában a hatalomhoz hű lírai irányok” képviselői voltak.

Megnevezésük, ismertetésük segíthetné annak a tisztázását is, hogy a népi irodalom – mint nem egy politikai indíttatású irodalom- és eszmetörténész hangoztatja – valóban „csatlós” volt-e, kiszolgálója a szocialista rendszernek. Az viszont – túl a politikán – elsőrendűen filozófiai s csak másodsorban poétikai kérdés, amit az első személyben írt versekkel kapcsolatban állít a kötet, egyértelműen az objektív líra mellett szólva. A személyességet a posztmodern kánont követően sokallva határozott kijelentése, hogy egyre érdektelebbe válik az a szerző, aki „köznapi vagy mitizált önmagával foglalkozik”, és hogy „az eltávolított, elidegenített személyiségben, e paradoxonokkal élő mai korban sokkal több a hitelesség és az otthonosság is”. Azért „problémásak” szerinte a személyiség gondjait, örömeit „elemző” versek, mert a szerző „létköre” „elemien határolja be a távolabbra vagy mélyebbre tekintő költői szándékokat”. Akik tegnap posztmodern módra e dogmatikus útvonalat kijelölték, újabban akár az elmúlás poétikájával, akár a halálversek esztétikumával vagy akár az önéletrajzi emlékezésekkel összefüggésben több letérőt tartanak járhatónak – elég Orbán Ottó költészetének, Oravecz Imre *Távozó fájának* frissebb elemzéseire hivatkozni, már meg sem lepődve azon, hogy ha Ágh Istvánhoz érkezik „hívás valahonnan” – ugyanonnan –, akkor ugyanazok a jájt-fülűek hallatlanná teszik.

A *Kutyák a babakocsiban* írásai között kevés kritika akad, java részük köszöntő különböző alkalmból, méltatás születésnapok ünneplésekor, díjak átadásakor. Emiatt lehet, hogy a személyesség dolga alig említődik itt – kivéve a „megátalkodott nárcizmus” híveként megjelölt Turczi István esetét, aki, úgymond, nehezen szabadul személyiségének „konok kötöttségeitől”, ám ha mégis, költészete a szereplíra és a tárgyas líra legjobb harmadik évezredbeli folytatásának tekinthető. Ezzel ellentétben mások azért is részesülnek méltányló szavakban, mert vállalják a közvetlen megszólalást. Nem keresnek magaslest – bármire is célozzon itt a hely –, hanem mint az egyik legihletetebben méltatott szerző, Tóth Erzsébet „teljes sorssal beszél a teljes történelmi időről”. Erénynek, értéknek tartva s dicsérve, hogy „a teljes személyiségével tükrözi, értelmezi, világítja át korát és annak történelmét”. Vári Fábrián László életművéből szintén a sorstudatosító, a „történelmi emlékezetet virrasztó” verseit emeli ki. De az alig ismert bükkaljai költő, Cseh Károly is azért részesül megérdemelt figyelemben, mert megvallott „magánya nem izolált magányosság”, hanem így jeleníti meg egy egész emberi közösség elzártágát, a vidék perspektívátlan sorsát. Hasonlóan Fecske Csabához, aki ugyancsak „az alulsók, az oldalra sodortak, a lét emberi arányaihoz” eljutni képtelenek megszólaltatója, és aki osztozik a kozmikus esélyek, mítikus perspektívák nélkül élők – lényegében: mindannyiunk – sorsában, ezért lehet ő maga saját létének „a lét valódi esélyeihez képest aláfokozott mítosza”. Serfőző Simon versvilágában is meghatározó alapérzés az „elkallódunk

magunknak” – a *paraszt* jelzővel illetett tárgyiasságával kapcsolatban okkal veti fel az elemző, hogy a modern esztétika lábjegyzetek százaival igyekezett elhíttetni: a lírának ezekhez a témákhoz semmi köze. És vajmi kevés ahhoz is, ami a költő „tekintete látóidegében” folyton ott vibrál, a nemzeti sors és az erre leginkább érzékeny magyar vidék, városszél. A periféria beszéltetője s megjelenítője a fiatal nemzedékhez tartozó Kürti László is, azzal az értékelendő törekvéssel, hogy a helyi, akár szabolcs-szatmári értékeket a nemzeti és az európai közérzet értékterébe helyezi át. Oláh János pedig az „akut történelmi időt” helyezi vissza a „tehetetlenség porából” a természet és a kozmikus-ság arányaiba. Nagy Gáspárnál a „metafizikus létfelfogás” marad „tántoríthatatlan”. Kalász László esetében a Bódva-völgyi népi hagyományok, a különböző folklórörökségek „képalkotó asszociatívítása”. Tornai József az emberlét archaikus tapasztalatainak „érvényesítője”. Mindezen felvillantott-bemutatott poétikai modellek alapján akár cáfolható is volna Vörös István idézett véleménye, miszerint Prága és Budapest között az a különbség, hogy az előbbi nincs annyira eltelve a saját problémáival, „kevesebb is az unalom és az irodalmiság”.

Jánosi Zoltán témaválasztását éppen hogy az utóbbiak elkerülésének szándéka teszi jellegzessé, kitüntetetten egyedivé. Nemcsak az imént futólag ismertett példák, a vidéki Magyarország költői képviselőinek esetében, hanem olyankor is, ha Weöres Sándor ősköltészeti forrásairól értekezik, Ady elporladt szülőházának falára ír, vagy Krúdy Gyula nyírségi lányomaiba lép. Vagy – a kötet igen alapos tanulmányában, a *Szomorú Macondóban* – a *Száz év magányt* választja párhuzamként, hogy lancu Laura *Szeretföld* című regényének szemléleti és sorsperspektíváiról, végső soron a moldvai csángó magyar perifériának közép-európai, tragikus jelenéről és jövőjéről tárgyaljon. A kötet egésze akár figyelmeztetésnek is felfogható: szegényíti, sőt silányítja irodalmunkat, ha művelői elfelejtik a küldetését. A küldetésüket. (*Felsőmagyarország, 2015*)

Daidalosz és Ikarosz I., 2003